

AZ ÉSZAKI MANYSI ÉRZÉKELÉSIGÉK RENDSZERE

HORVÁTH ILDIKÓ

Bevezetés

Tanulmányomban a manyisi nyelv, azon belül is az északi nyelvjárás 19. század végi változatának érzékelésigéivel foglalkozom. Az igék ezen csoportja kevéssé kutatott az uráli nyelvekben, így jelen írás célja e hiány részleges pótlása is. Az érzékelésigékre vonatkozó általános tipológiai szakirodalmat alapul véve először összegyűjtöm, majd rendszerezem a manyisi érzékelésigéket. Ezek után a kapott eredményeket összevetem a szakirodalomban leírtakkal. Mivel két forrásból is dolgozom (szótár és szöveggyűjtemény), lehetőségem nyílik az azok alapján felírható rendszerek összevetésére, rámutatva arra, hogy a különféle források tanulmányozása más-más eredményre vezethet.

2. Az érzékelésigék tipológiája

Dolgozatomban a manyisi nyelv érzékelést kifejező igéit leíró és tipológiai szempontból vizsgálom. Ezidáig ilyen irányú kutatások nem történtek e nyelv kapcsán. A leíráshoz elsősorban Åke Viberg érzékelésigéket tárgyaló írásait használom fel (Viberg 1984, 2001). Viberget megelőzően is foglalkoztak már az érzékelést kifejező igékkel, azok rendszerezésével és tipológiai vizsgálatával, ám ezen kutatások jellemzően csak egy-egy nyelv érzékelésigéit írják le, vagy hasonlítják össze főként az angollal.

Viberg az érzékelésigéket tipológiai szempontból vizsgálja a világ nyelveiben. 53 nyelv adatait használta fel kutatásaiban, ám az uráli nyelvek közül mindössze a három legnagyobb, a magyar, a finn és az észti nyelv szerepel közöttük, a nyelvcsalád kisebb nyelvei nem.

Viberg tipológiája az ebbe a jelentésmezőbe tartozó igéket alapvetően jelentésük alapján csoportosítja, felvázolja az egyes érzékterületek egymáshoz való viszonyát, mely alapján univerzális hierarchiát állít fel közöttük. Dolgozatom első részében ezen elméleti hátteret mutatom be.

2.1. Az érzékelés fogalma és az érzékelésigék szemantikai mezőjének felépítése

Az (emberi) érzékelésnek a fő funkciója a tárgyaknak és jelenségeknek felismerése és meghatározása, illetve azok térbeli és időbeli elrendezése.¹ Az érzékelés a világról szerzett információk fő forrása. (Valójában különbséget kell tenni érzékelés és észlelés között, mivel azonban a nyelvészeti kutatások szempontjából nem releváns e két folyamat elválasztása, a továbbiakban ezt a fenti definíciót értem érzékelés alatt.)²

---

¹ „The primary function of perception in humans is to recognize and identify objects and events and their spatial and temporal arrangements and to provide the environmental input for the construction of a model or a cognitive representation of the external world” (Viberg 2001: 1294).

² Erről l. bővebben: Estefánné et alii.

Az érzékelésigék pedig azt mutatják meg, hogy az információszerezés mely érzékterület segítségével történik.

Az alábbiakban Viberg csoportosítását alapul véve vázolom az érzékelésigék szemantikai mezőjének rendszerezését. Az érzékelésigék jelentésmezője egy jól behatárolható része egy nagyobb rendszernek, amelybe beletartoznak további szemantikai mezők is, például az érzékeléssel kapcsolatos névszók (pl. *íz, finom, hangos* stb.), illetve egyéb kognitív igék (pl. *tud, ismer, fáj* stb.). Ezen mezők gyakran metszik egymást a világ a nyelveiben.

Az érzékelésigéknek 15 alapjelentése határozható meg. Egyrészt az öt érzéknek megfelelően látást, hallást, tapintást, ízlelést és szaglást kifejező igékről beszélünk. Másrészt a mező három kategóriára osztható. Az alapján, hogy az ige alanya az érzékelő vagy érzékelt, beszélhetünk cselekvést vagy állapotot kifejező érzékelésigékről. Viberg ezt alany/topik szempontú felosztásnak nevezi. A *Látom a gyereket az ablakból./Az ablakból nézem a gyereket. – Látszik a gyerek az ablakból* mondatokban minden esetben ugyanaz az érzékeléstípus szerepel, de míg az első kettőben a mondat alanya „végrehajtja az érzékelést”, addig a harmadik mondatban az „érzékeltség állapotában van”. Azokat az igéket, melyeknél az érzékelő a cselekvő, további két alkategóriára lehet osztani aszerint, hogy a cselekvés aktív-e. Ezt Viberg dinamikus rendszernek nevezi. Az aktívák kontrollált cselekvést jelölnek, a nem-aktívák nem-kontrollált cselekvést: *Nézem a tévét. – Látom a házat.* Az első esetben a cselekvő eldöntheti, hogy akarja-e nézni a tévét. A második esetben abból a tényből adódóan, hogy a cselekvő rendelkezik a látás képességével, addig fogja látni a házat, amíg az a szeme előtt van.

E szempontok alapján tehát az érzékelésigék lehetnek állapotot és cselekvést kifejező igék, utóbbiak pedig ezen belül aktívák és nem-aktívák. (Ezen kategóriák elnevezése az irodalomban nem egységes, még ugyanazon szerző is eltérő módon nevezi őket az egyes publikációiban. Nem találtam továbbá megfelelő magyar terminológiát sem, így az általam készített táblázatokban a fentebb használt elnevezéseket használom, míg az idézetek esetében meghagyom az eredeti elnevezéseket.³) Az összes szempontot egybevetve a következő mátrix vázolható fel az angol nyelv esetében:

³ Az általam cselekvésnek nevezett kategóriát Viberg *experienecer-based*-nek hívja, Kicsi azonban nem ad meg ilyen kategóriát. Viberg *phenomenon-based* igéit én *állapot-igék*nek nevezem, míg Kicsi a *passzív* terminust használja. Az *aktív* kategória elnevezése megegyezik Kicsi terminológiájával és Viberg is hasonló, az *activity*-t használja. A *nem-aktív* kategória Vibernél *experience*, míg Kicsinél *statív* néven szerepel (Kicsi 2001; Viberg 2001).

	EXPERIENCER-BASED		PHENOMENON-BASED
	ACTIVITY	EXPERIENCE	
SIGHT	Peter was looking/ looked at the birds.	Peter saw the birds.	Peter looked happy.
HEAR	Peter was listening/ listened to the radio.	Peter heard the radio.	Peter sounded sad.
TOUCH	Peter felt the cloth (to see how soft it was).	Peter felt a stone under his foot.	The cloth felt soft.
TASTE	Peter tasted the food (to see if he could eat it).	Peter tasted garlic in the soup.	The soup tasted good /bad/ of garlic.
SMELL	Peter smelled the food (to see if he could eat it).	Peter smelled garlic in the soup.	The soup smelled good (bad) of garlic.

1. táblázat

Az angol nyelv érzékelésigék rendszere (Viberg 2001: 1295)

A kapott mátrixba az egyes alapjelentésekhez tartozó alapigék kerülnek be. Ez azt jelenti, hogy bár a kategóriákhoz akár több ige (vagy egyéb kifejezőmód) is tartozhat egy nyelvben, azok közül nem mindegyik tekinthető alapigének. Az azonban nem annyira egyértelmű, hogy milyen szempontok alapján kell meghatározni az alapigéket. Viberg egyes nyelveknél alapigének tekint olyan szerkezeteket is, ahol az ige nem tartozik ugyan az érzékelésigék szemantikai mezőjéhez, ám az kombinálódik egy főnévvel, amely kijelöli az érzékelés módját. Megemlíti, hogy az angolban is léteznek ilyen szerkezetek (*take a smell*), ám azok mégsem tekintendők alapigének⁴ (Viberg 1984: 131).

Kutatásomban én csak azokat az igéket tekintem a 15 alapjelentés alapigének, melyek maguk is érzékelésigék, tehát nem egy másik jelentésmező igéi, továbbá morfológiai felépítésüket tekintve egyszerűek, illetve amelyek alapvetően és gyakran használatosak egy-egy jelentéstartalom kifejezésekor. Azokban az esetekben, ahol ilyen igét nem találok – vagy mert egyáltalán nem szerepel a vizsgált korpuszomban, vagy mert annak ellenére, hogy létezik, általában más szerkezetek fejezik ki a jelentését – az adott alapjelentéshez nem rendelék hozzá alapigét. (A világ más nyelveinél – pl. lengyel – is előfordul, hogy a mátrix valamely része kitöltetlen marad.)

⁴ Viberg tanulmányában nem határozza meg pontosan, hogy mit tekint alapigének, de e tekintetben mérvadónak tekinthetjük azokat az általános kritériumokat, melyek egy adott szemantikai mező alapterminusaihoz kapcsolódnak (vö. Kiefer 2007: 23) (l. még alább).

2.2. Az érzékterületek hierarchiája

A világ nyelvei igen változatosak abból a szempontból, hogy a 15 alapjelentés közül melyiket hogyan fejezik ki. A nyelvek kifejezhetik őket egyszerű primér igékkel, képzett igékkel, más érzékterület igéjével, más jelentésmezőből átvett igével, összetett igével, nominális szerkezetekkel, és az is előfordulhat, hogy csak egyéb szintaktikai szerkezetek alkalmasak a kifejezésre, például a körülírás. Továbbá arra is akad példa, hogy egy nyelvben – ilyen a magyar és a manysi is – egy alapjelentés használata igen ritka, és inkább ugyanazon érzékterület más kategóriájának igével igyekszik kifejezni az adott jelentéstartalmat (pl. a nem-aktív ige használata elenyésző, ellenben az állapot-igével való kifejezőmód akkor is megjelenik, mikor nem azt várnánk stb.).

Általános tendencia mutatkozik a világ nyelveiben arra, hogy a 'lát' alapjelentésre rendelkeznek külön igével. (Viberg szerint azonban akad olyan nyelv is, amelyben egyetlen alapjelentésre sem határozható meg alapige.) A rendszer többi részét tekintve a világ nyelvei eltérő képet mutatnak.

	látás	hallás	szaglás	ízlelés	tapintás
statív	<i>lát</i>	<i>hall</i>	<i>érez</i>	<i>érez</i>	<i>érez</i>
aktív	<i>néz</i>	<i>hallgat</i>	<i>szagol</i>	<i>ízlel</i>	<i>tapint</i>
passzív	<i>látszik</i>	<i>hallatszik</i>	<i>éreződik</i>	<i>éreződik</i>	<i>éreződik</i>

2. táblázat

A magyar nyelv érzékelésigéinek rendszere (Kicsi 2001: 187)

Az angol és magyar nyelv érzékelésigéinek rendszereit összehasonlítva például felfigyelhetünk arra, hogy a látás és a hallás érzékterületéhez tartozó igék mindkét nyelvben hasonló képet mutatnak: hat különböző ige fejezi ki a hat alapjelentést. (A magyarban egy érzékterületen belül megfigyelhető, hogy a statív (nem-aktív) és a passzív (állapot) kategória igéi egymás derivátumai.) A fennmaradó három érzékterület esetében azonban ez a differenciáltság már nem mutatkozik. A két nyelv rendszere azonban más-más módon differenciálatlan: az angol az egyes érzékeléstípusokat elkülöníti, de azokon belül a három kategóriát nem, azok ugyanazzal az igével fejeződnek ki. A magyar éppen fordított képet mutat: a három kategória mindhárom érzékeléstípuson belül más-más igével fejeződik ki, az érzékterületek azonban – az aktív kategóriát nem számítva – nem különböztetődnek meg az egyes kategóriákon belül.⁵

A világ nyelveinek ilyen típusú rendszereit vizsgálva Viberg felállította az érzékelésterületek univerzális hierarchiáját. Ehhez több szempontot is figyelembe vett. Szempontja volt, hogy mely érzékterületekhez tartoznak külön igék, melyek igéi vesznek fel más érzékeléstípusokhoz tartozó jelentéseket, melyik területhez hány kifejezőeszköz tartozik, illetve melyek nem fejeződnek ki érzékelésigékkel. Továbbá számba

⁵ A magyar alapigék kapcsán problémaként merülhet fel, hogy ezen igék valóban tekinthetők-e alapigének, hiszen azok használati gyakorisága ellentmondhat ennek. Ez a kérdés további vizsgálatokat igényel.

vette, hogy egy nyelven belül és a nyelvek között általában az egyes területekhez tartozó kifejezőeszközöknek milyen a gyakorisága.

A hierarchia (Viberg 2001):

TAPINTÁS
LÁTÁS > HALLÁS > ÍZLELÉS
SZAGLÁS

Viberg további következtetéseket is levont az érzékterületek egymáshoz való viszonyáról (Viberg 1984):

- (1) A hallás igéi gyakran terjednek át a hierarchiában alacsonyabb szinten álló érzékekre.
- (2) Egyes nyelvekben az ízlelés és a tapintás területét gyakran ugyanazok az igék fejezik ki, míg a szaglását mások.
- (3) A tapintás közelebb áll az ízleléshez, mint a szagláshoz, ami magyarázható azzal, hogy az érzékelő és az érzékelt között mindkét esetben fizikai kontaktus van. A tapintás igéi átterjedhetnek a szaglás területére, de fordítva nem. A szaglás és az ízlelés kapcsolatban vannak, ami összefügghet azzal, hogy e két érzék nehezen választható el egymástól biológiailag. Ez alapján tapintás > ízlelés > szaglás részhierarchia állítható fel.

Fontos megjegyezni, hogy akadnak a hierarchiával szembenemő rendszerekre is példák. Az érzékterületek hierarchiája tehát tulajdonképpen tendenciákat mutat meg. A hierarchiában minél hátrébb levő szintről van szó, annál több ellenpéldával találkozhatunk, amit jól mutat az is, hogy a világ nyelveiben ezek a szintek gyakran teljesen differenciálatlanok, míg a hallás és főként a látás területe a legtöbb nyelvben jól elkülönül a többtől.

3. A felhasznált korpusz

Dolgozatomban az uráli nyelvcsalád obi-ugor ágába tartozó manysi nyelvet vizsgálom, annak is csak az északi nyelvjárását. Ennek oka az, hogy e nyelvjárásból áll rendelkezésre a legnagyobb mennyiségű forrás, mely a kutatás alapját képezheti. Eredményeim tehát csak az északi nyelvjárásra vonatkoznak, nem zárható ki azonban, hogy a többi nyelvjárásban eltérő adatokra bukkanhatunk, így azok további kutatást igényelnek.

Eredményeim továbbá a manysi nyelv egyetlen, 19. század végi történeti változatára vonatkoznak, mivel jelen dolgozatomban csak a Munkácsi Bernát gyűjtötte szövegekből (Munkácsi 1892–1921) és a szintén az ő gyűjtéseit feldolgozó szótárból (Munkácsi–Kálmán 1986) származó adatok tükrözte rendszert mutatom be. Noha rendelkezésre állnak további manysi nyelvű források a 20. század elejétől egészen napjainkig – s azokat is szükséges megvizsgálni az érzékelésigék szempontjából –, az ezekből a forrásokból származó adatok nem vonhatók össze az ezen dolgozatban bemutatott adatokkal, hiszen azok a nyelv más-más szinkrón szintű változataiból származ-

nak. Figyelembe véve a manysik nyelvészociológiai helyzetét,⁶ az egyes gyűjtések, de még inkább a Munkácsi korabeli és a mai nyelvállapot között eltelt idő alatt számos olyan változás történhetett, melyek alapjaiban befolyásolják az érzékelésigékre felállítható rendszereket. Mindazonáltal az egyes történeti változatok összehasonlítása a későbbiekben alkalmas lehet nyelvtörténeti kutatásokra.

Vizsgálataimhoz tehát két forrást használtam: a Kálmán Béla szerkesztette *Wogulisches Wörterbuchot* (Munkácsi – Kálmán 1986), és a Munkácsi gyűjtéseit tartalmazó *Vogul népköltési gyűjteményt* (Munkácsi 1892–1921). Noha a szótár a gyűjtemény szövegein alapul, azokon túlmenően az elkészítéséhez Kálmán felhasználta Munkácsi lexikális gyűjtését tartalmazó kéziratos jegyzeteit is. Így az e két forrás alapján felírható rendszerek nem egyeznek meg teljes mértékben. Noha a szótár alkalmas kiinduló hipotézis felállítására, nem elegendő az alapos és átfogó tipológiai leíráshoz, hiszen a szótár – amellet, hogy megmutatja az adott ige egyéb jelentéseit is, továbbvezet annak derivátumaihoz – nem mutatja meg az egyes igék gyakoriságát, szövegkörnyezetét, s azt sem, hogy a vizsgált alapjelentéshez tartoznak-e nem érzékelésigés kifejezőeszközök is. Így a tipológiai kutatáshoz szükség van szövegkorpuszon végzett vizsgálatokra is. Az általam választott szövegekhez Munkácsi köztudottan magas színvonalú, a legtöbbször szó szerinti fordításokat közölt. Ezek a fordítások gyakran segítenek egy-egy ige jelentésének feltárásában, ám ennek ellenére is olykor félrevezetőek lehetnek, így vizsgálatomban minden esetben a manysi eredetét tekintettem elsődlegesen, s a fordítást csak kérdéses esetekben vettem figyelembe.

4. Az érzékelésigék rendszere a szótár alapján

Munkám során kigyűjtöttem a szótárban szereplő összes északi manysiból származó érzékelésigét. Ezeket hozzárendeltem a 15 alapjelentés valamelyikéhez. A szótár végén magyar és német nyelvű mutató is található. A módszerem az volt, hogy a magyar jelentések alapján kerestem vissza a megfelelő manysi igéket, a megadott jelentések alapján csoportosítottam azokat, majd meghatároztam az alapigéket. A meghatározáshoz figyelembe vettem azt a szótárírási gyakorlatot, miszerint az elsődleges jelentést adja meg a szótár elsőként. Szempontom volt továbbá, hogy az ige önmagában is érzékelést fejezzen ki, jelentése a lehető legneutrálisabb legyen, illetve hogy a morfológiai szempontból legkevésbé összetett formát válasszam.

Az így kigyűjtött adatok alapján a következő északi manysi alapigék rendelkeznek hozzá az ige alapjelentésekhez:

---

⁶ Oroszországi kisebbségi nyelvként gyors nyelvvesztés és az orosz nyelv erőteljes hatása figyelhető meg. A nyelvi helyzetről l. bővebben Pusztay 2006.

	CSELEKVÉS		ÁLLAPOT
	AKTÍV	NEM-AKTÍV	
LÁTÁS	<i>sunsi</i>	<i>wāγ</i>	<i>nāηki</i>
HALLÁS	<i>χāntli</i>	<i>χōli</i>	<i>sujti</i>
TAPINTÁS	<i>māli</i>	<i>χōli</i>	<i>sujti</i>
ÍZLELÉS	<i>ōrmi</i>	<i>χōli</i>	<i>sujti</i>
SZAGLÁS	<i>ataji</i>	<i>χōli</i>	<i>pasi</i>

3. táblázat

A manyisi nyelv érzékelésigéinek rendszere szótárbéli adatok alapján

E mátrix és a szótár alapján így jellemezhetők az északi manyisi érzékelésigék:

- (1) Mindegyik alapjelentéshez több ige is társul, melyek közül kiválasztható egy-egy alapige.
- (2) A látás három kategóriájához három különböző ige tartozik, melyek nem képzettek, s nem vesznek fel más érzékterületekkel kapcsolatos jelentéseket. A nem-aktív ige a 'lát' jelentés mellett 'tud, ismer' jelentéssel is szerepel a szótárban. Ez a jelenség általánosan jellemző a világ nyelveire.
- (3) A hallás területének három kategóriájához három különböző ige tartozik. Ezen igék a többi érzékterülethez tartozó jelentéseket is kifejeznek.
- (4) A tapintáshoz és az ízleléshez tartozó alapjelentéseket a hallás igéi fejezik ki, az aktív kategóriát leszámítva.
- (5) A szaglás esetében az aktív és az állapot-kategória különálló igékkel fejeződik ki, míg a nem-aktív alapjelentésnél a hallás igéje használatos.
- (6) A manyisi nyelv megfelel a Viberg által leírt tendenciáknak és a hierarchiának.
- (7) A három kategória közül az aktív kategória a legdifferenciáltabb, a nem-aktív pedig a legdifferenciálatlanabb, mivel a látást leszámítva minden érzéket a hallás igéje fejez ki.⁷ Ez alapján felállítható a kategóriák hierarchiája az északi manysira vonatkozóan: aktív > állapot > nem-aktív.

5. Az érzékelésigék rendszere a folklórszövegek alapján

Adatgyűjtésem másik fő része a *Vogul népköltési gyűjtemény* szövegeinek vizsgálata volt. (A továbbiakban VNGy. rövidítéssel fogok hivatkozni rá az adataim for-

⁷ Azt, hogy ez az ige eredendően a halláshoz kapcsolódik, bizonyítja, hogy a szó etimológiailag visszavezethető a finnugor **kule-* szóra, melynek rekonstruált jelentése 'hall'. Megtörténhet ugyan, hogy az alapnyelv idejében még nem különültek el egymástól az egyes érzékterületek, ám aligha lehet véletlen, hogy e szónak az egyes leánnyelvekbéli folytatói is 'hall' jelentéssel bírnak (vö.: Rédei 1986: 197).

rásmegjelölésekor, jelezve a kötet számát is.) E gyűjteményben többnyire folklórirodalmi alkotások szerepelnek. Ez azt jelenti, hogy ezek sem tükrözik pontosan a valóban beszélt nyelvet, hiszen zömmel olyan szövegekről van szó, melyekre jellemzők bizonyos műfaji sajátosságok, megkötések, s emellett stilárisan is eltérnek a köznapi beszéd-től. Ebből adódóan előfordulhat, hogy bizonyos szavak vagy kifejezések, melyek a beszélt nyelvben többé-kevésbé használatosak, e szövegekben nem szerepelnek. Ennek ellenkezője is előfordulhat: olyan kifejezésmódokat is alkalmazhatnak a szövegek létrehozói, melyek a mindennapi nyelvhasználatból hiányoznak. Továbbá az egyes szavak és kifejezésmódok gyakoriságában is mutatkozhatott eltérés a hétköznapi beszéd és az folklórszövegek között. Ez a jelenség általánosan jellemző az emberek nyelvhasználatára, hiszen minden szóhoz és kifejezéshez tartoznak stiláris értékek is. Vannak szavak, amelyek jobban, és vannak, amelyek kevésbé illenek bele egy adott szituációba, kontextusba. Emellett a manysi folklórszövegekre jellemző, hogy azok gyakran generációkon keresztül öröklődnek, az adatközlő így szinte rutinszerűen ismétli el, amit egykor megtanult. Miután a manysi folklórirodalom a szóbeliségben létezett/létezik,⁸ szükség volt állandó panelekre, kifejezésekre, melyek segítették az előadót a művek memorizálásban és az improvizálásban.

Emellett jellemző a manysi folklórirodalom nyelvezetére a parallel szerkezetek használata. Ezekben az egymást követő sorok ugyanolyan szintaktikai szerkezetűek, gyakran a bennük szereplő szavak nagy része is azonos. Az érzékelésigék esetében ez például úgy jelenik meg, hogy egyazon érzékterület két különböző kategóriájának igéje áll egymással párban, noha jelentésük az adott szövegben ugyanaz, de legalábbis a beszélőnek valójában nem áll szándékában igazi különbséget tenni az érzékeléstípusok között:

- (1) *Ti-χurip-ut am at ti vāsintūsēm, at ti sunsentūsēm.*

'Ilyesmi holmit én eddig sem nem láttam, sem nem néztem.' (VNGy. IV, 339)

Előfordul olyan párhuzamos szerkezet is, ahol szinonimák szerepelnek egymással párban:

- (2) *Tawān-ke sunse'im: kēriñ pattāp jqmasēl nāñki, amkimnē-ke χqñte'im: am qš kēriñ pattāp jqmasēl qle'im.*

'Ha reá nézek: vasas sarkú jóval látszik, Ha magamra nézek: én is vasas sarkú jóval vagyok.' (VNGy. IV, 257)

Az ehhez hasonló példák befolyásolhatják, hogy mely ige lesz egy adott alapjelentés alapigéje, hiszen a két szó között ebben a kontextusban semmiféle különbség nincs, csak stiláris céllal szerepelnek. Az előfordulási gyakoriságuk azonban félrevezető lehet a végső következtetések levonása szempontjából.⁹

⁸ Munkácsi korában a manysik nem rendelkeztek írásbeliséggel. A szóbeliség még mind a mai napig túlnyomórészt jellemző a manysi költészetre.

⁹ Mivel pusztán szemantikai szempontból elemzem a manysi érzékelésigéket, a nyelvi adatok morfológiai glosszázását nem tartom szükségesnek e dolgozatban. Egy-egy ige több alakban is szerepel az általam hozott példákban. Vizsgálatomban a fonológiának nincs jelentősége, ezért az adatokat a forrásokban szereplő

5.1. A látás igéi

5.1.1. Nem-aktív igék

A nem-aktív igékhez tartozó adatokat két csoportra lehet osztani aszerint, hogy milyen ige fejezi ki a jelentéskategóriát. Az egyik csoportba a *wāy* igével való kifejezőmódok tartoznak.

- (3) *Mān xoti kwolnē šālnēmēn vā'en, tū šāltēn.*

'Amely házba bennünket betérni látsz, térj te [is] be oda.' (VNGy. IV, 329)

- (4) *Ēlēm-χqlēsñē at vajwēs.*

'Ember nem látta.' [lit. 'Ember által nem látatott.'] (VNGy. IV, 71)

A *wāy* igéhez a szótár a 'lát' mellett a 'tud, ismer' jelentéseket is hozzárendeli. A korpuszban találtam olyan szövegrészletet, ahol – a fordítás szerint – az ige mindkét jelentésben szerepel. (A 'lát' jelentést a példában gyakorító képzős derivátum fejezi ki.)

- (5) *Am xotēl va'īlēm χqtpā χum?! Am at vāšintilēm, χāstāl χum.*

'Honnan tudom én, hogy kiféle ember?! Én [még] nem látom vala, ismeretlen ember.' (VNGy. IV, 340)

A másik csoportban a *χānti* igét tartalmazó kifejezések szerepelnek.

- (6) *χā-man χum-pi' χānte'im.*

'Micsoda legényt látok.' (VNGy. IV, 86)

Ugyanez a két ige szerepelt a szótári adatokban is a 'lát' jelentés kifejezésére. Ott a *wāy* igét tekintettem alapigének. A gyűjtésből származó adatok ezt megerősítik, hiszen a *wāy* jóval gyakrabban fordul elő ebben a jelentésben, mint a *χānti* ige, mely elsődleges jelentésének a 'talál' tekinthető.

5.1.2. Aktív igék

Az aktív látásigék nagyon gyakoriak az általam vizsgált szövegekben. E kategória kifejezésére több igét is találtam, ám ebben az esetben is egyértelműen meghatározható, hogy melyik közülük az alapige.

A tárgyalt jelentéskategória szövegbéli kifejezőinek döntő többsége a *sunsi* ige és annak derivátumai (pl. *sunsenti*, *sunsili*, *sunsentāntili* 'nézdegél, néz', *sunsilaχti* 'szétnéz', *sussēlaχti* 'látatja magát'). A képzetlen *sunsi* ige mindig 'néz' jelentésben szerepel.

---

alakokban közlöm. A lejegyzéseknek Munkácsi idejében még nem voltak határozott szabályai, bevett szokásai. Egy-egy ige sokszor egy szövegen belül is különböző változatokban szerepel annak megfelelően, hogy a lejegyző az adott szövegrésznel milyen hangot vélt hallani, s azt milyen írással jelölte.

- (7) *Xān sunsēs, sunsēs, taw nūpēlā lāvi:...*

'A fejedelem nézte, nézte, s [így] szólt hozzá:...' (VNGy. IV, 338)

- (8) *Nqmtā sunsuñkwē jāle'im.*

'Az ő gondolkodását megtekinteni megyek.' (VNGy. IV, 327)

A (8) példában Munkácsi a 'megtekinteni' jelentését adja meg az igének. Ebben az esetben e szó tulajdonképpen szinonimája a 'megnézni' jelentésű szónak, mindössze stiláris többletet ad e fordítás. Ebben a mondatban is tetten érhető az érzékelésigék más kognitív tartalmakkal való összekapcsolódása. Az érzékelésigék kifejezett cselekvés tárgya a gondolkodással függ össze, amit valójában nem lehet szemmel érzékelni. E mondatban lényegében azt jelenti, hogy a beszélő elmegy, hogy megtudja, mit gondol a másik.¹⁰

A (2) példában már láthattunk példát arra, mikor a *sunsi* és a *χānti* igék egymás után szerepelnek ugyanabban a jelentésben. E két ige tekinthető a tárgyalt alapjelentés legáltalánosabb kifejezőjének. Épp ezért szerepelhet pont e kettő egy párhuzamos szerkezetben, melynek lényege, hogy közel azonos jelentésű szerkezetek kövessék egymást, melyekben az egymásnak megfelelő szavak egymás szinonimáiként szerepelnek. Ennek ellenére ezen alapjelentés alapigéjének egyértelműen a *sunsi* ige tekintendő, hiszen túlnyomó többségében e szóval fejezi ki a 'néz' jelentést a manysi nyelv.

Az aktív látásigék második leggyakoribb kifejezőeszköze a *χānti*, és az abból képzett igék (pl. *χāntχati*, *χāntilāli*). Ezen igék 'néz, szemlél, szemügyre vesz' jelentésekben szerepelnek. Az, hogy a *χānti* ige mind az aktív, mind a nem-aktív kategória kifejezője lehet, arra utal, hogy a manysi nyelv esetében a beszélők tudatában e két kategória nem különül el élesen egymástól.

- (9) *Āwi-sūntné kwoss χāntē'im:...*

'Az ajtó nyílása felé amint nézek: ...' (VNGy. IV, 38)

- (10) *Lapān vā'imi, tīl kwoss χāntitā:...*

'Hozzá közeledik, s mint innen szemléli: ...' (VNGy. IV, 211)

Az e jelentéshez tartozó gyakoribb igék egyike még a *χajtēmtāli* ige, mely a *χajti* 'fut' ige derivátuma, vagyis jelentése 'futtat'. A szótár a '(szemével) végigfut rajta' jelentésben adja meg, a szövegbéli fordítása pedig '(futólag) rápillant':

- (11) *Sēmél sasi' kitχāyēm kwoss χajtēmtāliāyēm...*

'Fekete ribiszkéhez hasonlatos kettőmmel amint futólag rápillantok...'

(VNGy. IV, 50)

¹⁰ A magyarban is mondhatunk olyat, például egy tárgyaláson, hogy „Nézzék, én erről egészen más-képp vélekedem.” Itt tulajdonképpen nem kell semmit sem nézni. A beszélő azt kéri a hallgatóságtól, hogy ismerjék meg, vegyék tudomásul azt a tényt, hogy ő más véleményen van.

Ugyancsak 'pillant' jelentésben használatos még az *āñkwāti* ige is:

(12) *Jola' kwoss āñkwāti...*

'Amint lefelé pillant,...' (VNGy. IV, 174)

5.1.3. Állapotigék

A látás állapot-kategóriájának alapigéje is egyértelműen meghatározható: ez a *nāñki* ige. Az esetek legnagyobb százalékában ez az ige fordul elő a szövegekben a 'látszik' jelentés kifejezésére.

(13) *Ńq̄rānā tūp nāñke'it.*

'Urá! hegyecskei alig hogy látszanak.' (VNGy. IV, 80)

(14) *χum χalleuw jāniti' nāñknūw-ke, nāñknūw; q̄s at-ke nāñknūw, at nāñknūw.*

'Ember halászmadár nagyságúnak látszanék, ha ugyan látszanék, de ha nem lát-szanék, nem látszanék.' (VNGy. IV, 170)

(15) *Kit jiw qltēm porānātnāt nāñki.*

'Két fából egyberótt tutaj úszása látszik.' (VNGy. IV, 48)

A (14) példa jól megvilágítja e szó dominanciáját ezen jelentésben. A folyamatos ismétlés elkerülésének érdekében sem használ az adatközlő másik igét. A szövegekben talált parallel szerkezetekben sem mutatkozik olyan törekvés, hogy a *nāñki* szó ismétlése helyett inkább másik igét használjanak.

A (15) példában tulajdonképpen egy cselekvés látszik. Az ilyen eseteket a manysi vagy egy összetett mondattal ('Valaki valamit csinál, az látszik.'), vagy egy a (15)-ben is megjelenő igeneves szerkezettel fejezi ki. Ez a kifejezőmód igen gyakori a manysiban.

A *nēyli* igét 'látszik' jelentéssel is feltünteti a szótár. Ennek ellenére Munkácsi többnyire 'jelentkezik, előtűnik, felbukkan' jelentésekkel fordítja. Ezek a jelentések is a látáshoz kapcsolódnak, hiszen azok az entitások, melyek ezen cselekvéseket végrehajtják, tulajdonképpen látszani kezdenek az érzékelő számára. A 'látszik' jelentés mellett azonban ezen igék utalnak a pillanatnyiságra is.

(16) *Ali pāl ti χumim nē'ili.*

'A felső táj felől ím férjem jelentkezik.' (VNGy. IV, 26)

A szótári adatok tartalmazták még a *kēli* igét is a 'látszik' jelentés kifejezésére.¹¹ A szövegekben is találtam erre példát:

¹¹ Sipos Mária etimológiájuk alapján összekapcsolja a *kēli* ige és a *kēlp* 'vér' névszót, mely utóbbi az ige melléknévképzős alakja lenne. A vér ugyanis 'kiserken, kibukkan'. Ezt a jelentést az ige hanti megfelelője őrzi is, a manysi viszont nem. Vagyis eszerint a manysi *kēli* igének is lehetett korábban ilyen jelentése. Mindenesetre az általam idézett példában az érzékelt éppen vörös színű, csakúgy, mint a vér (Sipos 2005).

- (17) *Ser vōr, mor vōr sām̄tē kasmī', vīyīri' kēle'it.*

'Rengeteg erdő, zordon erdő szögletében sárgák, vörösek látszanak.'

(VNGy. IV, 390)

5.2. A hallás igéi

5.2.1. Nem-aktív igék

A 'hall' alapjelentés kifejezése a szövegekben alapvetően két igével történik: a *χōli* és a *χāntēmlī* igékkel. Ezek közül a *χōli* fordul elő gyakrabban, ám e két ige előfordulási gyakorisága közt már nincs annyira nagy eltérés, mint amekkora a látás igéinél volt jellemző. Ennek ellenére a *χōli* ige tekinthető inkább az alapjelentés alapigéjének, nem csak a gyakoribb előfordulása miatt, hanem morfológiája alapján is, továbbá eredete is fontos tényező lehet: visszavezethető a finnugor alapnyelvi **kule-* 'hall' rekonstrukciójára, melynek mai nyelvi folytatói is 'hall' jelentésűek (vö. Rédei 1986: 197).

- (18) *Am ti pojkilēnē ŋoys-pojkēm nañ voss χōlnūlēn!*

'Ezt az én könyörgő nyusztbőr [ajánló] könyörgésemet óh bár hallanád meg!'

(VNGy. II, 404)

- (19) *Pojkilēnē ujiñ pojkanl voss χōlnūlēn!*

'Imádkozó medvebőrös imádságukat óh hallgatnád meg!' (VNGy. II, 132)

- (20) *Piriš šišyi, tōnt χumitān at χōlawe.*

'A fiúcska sikoltoz, azért nem hallja a férje.'

[lit. „A fiúcska sikoltozik, azért férje által nem hallatik.”] (VNGy. II, 60)

- (21) *χāñχān χōntēmlawē-ke, toχ wōwawē:...*

'Ha valaki hallja, így kéri:...' [lit. „Ha valaki által hallatik, így kérik:...”]

(VNGy. IV, 409)

A (18) és (19) példa majdnem ugyanaz, mindkettőben a *χōli* ige szerepel. Fordításukat tekintve azonban eltérnek. Az egyiket 'hall'-nak, a másikat 'hallgat'-nak fordítja Munkácsi. Ez a mondatpár egyrészt példa arra, hogy a fordítások olykor félrevezetőek lehetnek. Ugyanakkor ebből a példából is látszik, hogy a dinamikus rendszer egységei több nyelvet tekintve sem minden esetben válnak el egymástól egyértelműen. Mindkét magyar szó megfelel a kontextusnak, noha jelentésárnyalatbeli különbségek vannak. A (18) mondat azt implikálja, hogy a hallgató nem is hallja a könyörgést, míg a (19)-ben hallhatja ugyan, de nem figyel rá. Ugyanakkor a kontextust is figyelembe véve a (18) mondatból úgy tűnik, mintha a címzett szándékosan nem akarná meghallani a könyörgést. E jelentésegységek elkülönítése tehát még az amúgy egyértelműnek tűnő, és megértési gondokat nem okozó esetekben is problematikus lehet.

5.2.2. Aktív igék

Az aktív hallás alapjelentés a szövegek döntő többségében a *χōntli* igével fejeződik ki. Munkácsi 'hallgat' és 'hallgatózik' jelentésekkel adja meg.

(22) *Tūl matēm ēkwā χōntēli.*

'Aztán hallgatózik a vén asszony.' (VNGy. IV, 174)

(23) *Paul saw saw haurēm, manriš χōntlān!*

'Falubeli sok sok gyermek, ti kedveskék hallgassátok!' (VNGy. IV, 237)

A *χōntli* ige mellett elfordul még 'hallgat' jelentésben a *χōntēmlāli* ige is, mely a 'hall' jelentésű *χōntēmlī* ige képzett alakja. Vagyis az egyik alapjelentés igéjéből képezhető olyan ige, mely az adott érzékterület egy másik alapjelentésének kifejezője lesz.

(24) *Xq̄n tī' voss χōntēmlālnūn mōnt:...*

'Oh bár hallgatnál ide, király:...' (VNGy. II, 423)

5.2.3. Állapotigék

A hallás állapotkategóriájának alapigéje egyértelműen meghatározható. A három halláshoz kapcsolódó alapjelentés közül ez a jelentés szerepel leggyakrabban a szövegekben.¹² Az alapjelentés alapigéje a *sujti* 'hallatszik' ige. Emellett még kifejezői e kategóriának a *sujti* ige képzett alakjai is (pl. *sujtenti*, *sujtīli* 'hallatszik').

(25) *Āmpēm matēr ūti, sujti.*

'Kutyám valamire ugat, úgy hallik.' (VNGy. IV, 240)

(26) *...akw-mat-ērt jolā χq̄ntēli, haurēm l'ūsñāt sujti.*

'...egyszer csak lefelé hallgatózik, hát hallja, hogy valami gyermek sírdogál.'

[lit. '...gyermek sírdogálása hallatszik.'] (VNGy. II, 98)

A (26) példában ismét eltérés mutatkozik a manysi ige és a fordításban szereplő magyar ige között. Emellett a magyar összetett mondatot használ, míg a manysi ige egyeneves egyszerű mondatot. Véleményem szerint a fordítás jól tükrözi, hogy ebben a kontextusban melyik típusú hallásige és kifejezőmód természetesebb a magyar nyelvhasználatban. Ehhez hasonlóan a manysiban használt szerkezet is általános a manysi nyelvben. Ezen eltérő igeválasztásból is kitűnik, hogy a manysi olyan helyzetekben is az állapotigét használja, mikor például a magyarban egy másik kategória igéje használatos.

¹² A látás esetében is a három jelentés közül az állapotigék szerepeltek a leggyakrabban a szövegekben. Már ezek alapján is az a tendencia kezd kitűnni, hogy a manysi beszélők az állapotigéivel való kifejezőmódot preferálják a másik kettővel szemben.

5.3. A tapintás igéi

5.3.1. Nem-aktív igék

A tapintás érzékén belül a nem-aktív csoportba tartozó kifejezések fordultak elő legritkábban. Úgy tűnik, hogy e kategória a hétköznapi nyelvhasználatban nem fordul elő, helyette az állapotigével történő kifejezésmód jelenik meg. A szövegek fordítása ismét félrevezető. Munkácsi néhol nem-aktív igével ('érez') fordítja a manysi állapotigés kifejezéseket is, amely a két nyelv érzékelésigének rendszere közötti különbségből fakadhat.

Miután úgy tűnik, hogy e kategória használatát kerüli a nyelv, a kategóriára nem határozható meg saját alapige, így a mátrix ezen egységét kitöltetlenül kell hagyni. Nem arról van ugyanis szó, hogy az eredetileg 'éreződik' jelentésű manysi ige felveszi az 'érez' jelentést is, hiszen az ige alanya sohasem az érzékelő, hanem az érzékelt jelenség.

(27) *Kit ēlmip ēliñ kāsājil simēm silītēnā sujti.*

'Két élű éles késsel érezem, mintha szívem hasogatnák.'

[lit. „Két élű éles késsel szívem hasogatása hallatszik.”] (VNGy. IV, 75)

(28) *Akw-mat ērt vit-kiwērt χujnāt sujti.*

'Egyszer csak úgy érzi, hogy vízben fekszik.'

[lit. „Egyszer csak vízben fekvése hallatszik.”] (VNGy. IV, 155)

5.2.3.2. Aktív igék

Az tapintás aktív kategóriáját alapvetően két igével fejezi ki a manysi nyelv: *māleniti* 'tapogat' és a *χōntli* 'hallgat' igékkel. Előbbi a *māli* 'tapint' ige képzett alakja.

(29) *Mālenitū pū'itū: matēr potali sujti.*

'Tapogatja kebelét: [hát] valami gömbölyűség érezik [benne].'

[lit. „Tapogatja kebelét: valami gömbölyű hallatszik.”] (VNGy. IV, 330)

(30) *χōntlitū takwitā: nē-mat šañkwā aumiñ at sujti.*

'Vizsgálgatja (hallgatja) önmagát: semminemű testrésze fájdalmasan nem érezik (hangzik).' (VNGy. IV, 329)

Ezen kifejezésmódok is igen ritkák a szövegekben. Miután a két ige között releváns előfordulási különbség nincs, és kevés ehhez az alapjelentéshez tartozó adat található, az alapige meghatározása problematikus. Én ennek ellenére a *χōntli* ige alapigeként való kezelését tartom helyesnek, mivel a két ige közül ez felel meg több szempontnak azok közül, melyek alapján alapigének tekintek egy igét. (A mátrixban mindenképpen jelölni kell azonban az alapige bizonytalanságát.)

5.2.3.3. Állapotigék

A tapintás érzékének másik két csoportjával szemben az állapot kifejezése igen gyakori a szövegekben. Kivétel nélkül mindegyik kifejezésben a *sujti* ige szerepel, melynek elsődleges jelentése 'hallatszik'.

Ezen alapjelentésről elmondható, hogy helyettesíti a tapintás nem-aktív kategóriáját ott, ahol más nyelvek alapján ezt a kifejezésmódot váránk. Gyakori előfordulása és a tapintás másik két alapjelentésével szembeni dominanciája alátámasztja azt a már korábban említett feltételezést, miszerint a manysi nyelvben a három kategória közül az állapot használata a legáltalánosabb.

A (27) és (28) mondatok már például szolgáltak a nem-aktív és az állapot kategóriák viszonyára. A (29) és (30) példákban kitűnik, hogy bármely ige fejezze is ki az aktív tapintás alapjelentést, a hozzátartozó állapotige minden esetben a *sujti* lesz.

5.2.4. A szaglás igéi

A szaglás területéhez tartozó nem-aktív igét egyáltalán nem találtam a szövegekben, sem pedig egyéb más kifejezésmódot. Emellett a másik két kategória kifejezőiből is csak néhány akad.

5.2.4.1. Aktív igék

E kategóriát a szövegek alapvetően két módon fejezik ki: vagy egy 'szagol' jelentésű igével, vagy pedig a *szag* névszó és egy nem érzékelésige összekapcsolásával. Azok a példák, amelyek a szaglást érzékelésigével fejezik ki, mind a *Vogul népköltési gyűjtemény* III. kötetéből származnak. Ebben a kötetben medvéeknek szerepelnek, ezáltal a példamondataimban az érzékelő a medve. A medvéhez a manysiban nyelvi tabuk kötődnek, ezért ha – mint esetünkben is – egy ige által jelölt cselekvést csak a medve hajt végre, nem feltétlenül lehet azt az igét az alapjelentés alapigéjeként kezelni. Ezek az igék ugyan gyakran előfordulnak a III. kötetben (aminek egyik oka, hogy egy-egy ének több változatban is szerepel benne), de a nyelvhasználat más színterein nem, vagy csak ritkán fordulnak elő.

Négy különböző igét találtam ehhez az alapjelentéshez kapcsolódóan. Mind-egyikük az *at* 'szag, íz' szóra megy vissza, 2-2 közülük egymás derivátumai.

Az alapjelentés alapigéje az *ateji* és az *atinti* igék. E kettő jelenik meg ugyanis 'megszagol' jelentésben is, míg a másik kettő ige (*atinteli*, *atejali*) csak 'szaglász' és 'szagolgat' jelentésben, amelyek már – képzőjüknek megfelelően – gyakoriságot is kifejeznek. A két ige közül az *atinti* fordul elő gyakrabban, azonban miután gyakran szinte soronként ismétlődik az érzékelésige az egyes szövegrészekben, ez a gyakoriság nem releváns.

(31) *χātèl vātal surmiñ kwolèm jässä ti atejěstü.*

'Napot látni nem engedő tetőnyílásos házamat ím egyenesen megszagolta.'

(VNGy. III, 209)

(32) *Kit jiw ūrtēm saj atintāli.*

’Két fát szétválasztó köz mögé szaglászik.’ (VNGy. III, 152)

Nem csak érzékelésigével fejezhető ki a manysiban ez a jelentés:

(33) *Pattiñ jiw pattānēl at ɣartenti, vāneñ jiw vāne pasnēl at vojenti.*

’Talpas fának talpa felől szimatol, látható fának látható távolából szaglászik.’

(VNGy. III, 341)

E mondatban a ’szimatol’ jelentést az *at ɣartenti*, vagyis ’szagot húz’ szerkezet fejezi ki, a ’szaglászik’ jelentést pedig az *at vojenti* ’szagot vesz’ szerkezet.

5.2.4.2. Állapotigék

Az állapotkategóriában csak egy igét találtam: *pasi* ’búzlik’. Ritkán fordul elő a szövegekben, és akkor is negatív jelentéssel. Ezzel együtt a megadott szempontok miatt ezt az alapjelentés alapigéjének tekintem.

(34) *Najnē ōtērnē tqu-tēxtilēm: sQurēm ātēl pāsi.*

’Az asszonynak és gazdának odanyújtom, hogy egyenek belőle: [hát] utálatos kutyabúzzal búzlik.’ (VNGy. IV, 268)

5.2.5. Az ízlelés igéi

A *Vogul népköltési gyűjtemény* négy kötetében nem találtam egyetlen igét sem, mely az ízlelést fejezte volna ki, sőt más kifejezőeszközökre sem bukkantam erre az érzékterületre vonatkozóan. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a manysi nyelvben egyáltalán nem létezik kifejezőmód az ízlelésre, mindössze annyi állítható, hogy e szövegek nem tartalmaznak ilyeneket. Viszont feltételezhető, hogy az ízlelés kifejezése a köznapi nyelvhasználatban is ritka.

Mint azt már említettem, a *Vogul népköltési gyűjtemény*ben folklórirodalmi alkotások szerepelnek, amelyeknek vannak bizonyos műfaji kötöttségei, továbbá jellemző rájuk egy bizonyos fajta nyelvhasználat, mely nem egyezik meg a hétköznapi beszéddel. Emellett bizonyos témabeli kötöttség is jellemző rájuk: ugyan az élet legtöbb területére referálnak az egyes szövegek (főként a IV. kötetben szereplők), mégsem mindenre. A hallás és még inkább a látás kifejezőeszközei nemcsak azért gyakoriak e szövegekben, mert a hétköznapi nyelvhasználatban is azok, hanem azért is, mert az egyes szövegek többnyire egy-egy történetet mesélnek el, s a narráció fontos része ezen kifejezések használata. Valószínű, hogy a szaglásra és a tapintásra azért található ilyen kevés adat a szövegekben, mert ezekhez a műfajokhoz nem tartoznak hozzá e területek. (A ’szagol’ jelentésre éppen ezért található számos példa, hiszen a medvénekek főszereplője a medve, s úgy tűnik, hogy a medvéhez társított egyik alapvető cselekvés a szaglás.)

5.2.6. Az érzékelésigék rendszere a szövegek alapján

A *Vogul népköltési gyűjtemény*ben szereplő szövegekből gyűjtött adataim alapján az alábbi mátrix hozható létre:

	CSELEKVÉS		ÁLLAPOT
	AKTÍV	NEM-AKTÍV	
LÁTÁS	<i>sunsi</i>	<i>wāy</i>	<i>nāŋki</i>
HALLÁS	<i>χāntli</i>	<i>χōli</i>	<i>suŋti</i>
TAPINTÁS	<i>(χāntli)</i>	–	<i>suŋti</i>
ÍZLELÉS	–	–	–
SZAGLÁS	<i>ateji / atinti</i>	–	<i>pasi</i>

4. táblázat

A manysi nyelv érzékelésigéinek rendszere szövegekből származó adatok alapján

Mindezek alapján a következőképpen jellemezhetők az északi manysi nyelv érzékelésigéi:

1. A látás érzékterület három kategóriáját három különböző ige fejezi ki.
2. A hallás érzékterület három kategóriáját három különböző ige fejezi ki.
3. A tapintás három kategóriájából csak kettőhöz, az aktívhoz és az állapothoz rendelhető alapige, ám előbbi kérdéses. Ezek megegyeznek a hallás alapigéivel. A nem-aktív kategóriához nem rendelhető alapige.
4. Az ízlelés érzékterületéhez nem rendelhetők alapigék.
5. A szaglás érzékterület három kategóriájából csak kettő, az aktív és az állapot rendelkezik alapigéivel. Ezek az igék nincsenek kapcsolatban más érzékterületek igéivel. Nem-aktív alapige nem határozható meg a szaglás jelentéskörében.
6. A rendszer megfelel a Viberg-féle hierarchiának. A hierarchiában előrébb szereplő érzékterületek több kifejezőeszközzel rendelkeznek, s azok gyakrabban szerepelnek a szövegekben, mint a hierarchiában hátrább levő érzékterületekhez kapcsolódó igék.
7. A hallás igéi felvesznek más érzékterületekhez kapcsolódó jelentéseket is.
8. Az érzékelésigék körében meghatározható 15 alapjelentésből öthöz nem társítható alapige, ami a világ nyelveire általában felírt rendszerekre nem jellemző.
9. Az érzékelés kifejezésére a nyelv leggyakrabban az állapotigés szerkezeteket alkalmazza, legritkábban pedig az aktív igéket tartalmazóakat. Ennek alapján felállíthatjuk a dinamikus rendszer hierarchiáját a manysi nyelvre vonatkozóan:
állapot > aktív > nem-aktív
10. Úgy tűnik, az egyes érzékterületeken belül a dinamikus rendszer kategóriái nem teljesen különülnek el egymástól a beszélők tudatában.

A szótárból és a szövegből gyűjtött adatok alapján létrehozott rendszerek eltérést mutatnak. Ennek oka a már korábban leírtakban keresendő, vagyis egyrészt a szótárban a *Vogul népköltési gyűjtemény* szövegein túl más forrásokból származó adatok is szerepelnek, illetve az előfordulási gyakoriság – ami szintén szempont az alapige kiválasztásában – csak a szövegekben mérhető. Be kell tehát látni, hogy csupán szótár alapján valóban nem lehet alapos tipológiai vizsgálatot végezni. Tudott ugyanakkor, hogy a tipológusok gyakran kényszerülnek mindössze szótárakra támaszkodni munkájuk közben, ami – ahogy az bebizonyosodott – félrevezető is lehet. Így lehetséges, hogy a manysi rendszer azon jellemzője, miszerint számos alapjelentéshez nem rendelhető alapige, a világ nyelveinek szövegeken alapuló vizsgálatát követően már nem is lenne ritkának tekinthető.

7. Összegzés

Dolgozatomban Viberg tipológiai leírásának alapján vizsgáltam meg az északi manysi nyelv egy történeti változatának érzékelésigéit. Először a Munkácsi – Kálmán: *Wogulisches Wörterbuch*-ból gyűjtött adatokat rendszereztem és helyeztem el a lehetséges alapigéket a Viberg által megadott mátrixban. Ezután a *Vogul népköltési gyűjtemény* négy kötetéből gyűjtött adatokat mutattam be, s azokat is elhelyeztem egy mátrixban. A két mátrix összevetéséből kiderült, hogy eltérés mutatkozik a két forrás alapján felírható rendszerek között s ez felhívta a figyelmet egy módszertani problémára.

A szövegek alapján felírt mátrixot a tipológiai szakirodalomban leírtakkal összehasonlítva megállapítható, hogy az északi manysi nyelv érzékelésigéinek rendszere beleillik a tipológiába, megfelel az érzékelésigék univerzális hierarchiájának. Érvényes rá az a világ nyelveiben is jellemző tendencia, hogy egy alapjelentés vagy érzékterület igéje egy másik alapjelentés vagy érzékterület kifejezője is lehet. A manysi esetében a hallás igéi terjedtek át más érzékterületekre is. Mindemellett a manysi esetében nem lehet mind a 15 alapjelentéshez alapigét rendelni.

Dolgozatomban tehát a manysi nyelv egyetlen területi változatának egyetlen szinkrón szintjét mutattam be. Ez azt jelenti, hogy még számos olyan változat van, melyet érdemes az érzékelésigék szempontjából vizsgálni, főként pedig a mai nyelvállapotot, hiszen a Munkácsi óta eltelt több mint száz évben figyelemreméltó változások történtek e nyelvben, melyek az érzékelésigék jelentésmezőjét is érintették.

IRODALOM

Goddard, Cliff 2001: Universal units in the lexicon, in *Language Typology and Language Universals. An international handbook*. Vol. 2, Berlin – New York, 1190–1203.

- Estefánné dr. Varga Magdolna – Dávid Mária – Hatvani Andrea – Héjja-Nagy Katalin – Taskó Tünde: Az érzékelés és az észlelés közötti különbségek, in *Pszichológia elméleti alapok*
[http://www.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/az_rzkels_s_az_szlels_kztti_klnbsgek.html – 2011. szeptember 10.]
- Heine, Bernd – Tania Kuteva 2002: *World Lexicon of grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica*, Tankönyvkiadó, Budapest
- Kicsi Sándor András 2001: Az 'érezkelés'-t jelentő igék három csoportjáról, in Gecső Tamás szerk.: *Kontrasztív szemantikai kutatások*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 186–9.
- Kiefer Ferenc 2007: *Jelentéselmélet*, Budapest, Corvina Kiadó
- Munkácsi Bernát 1892–1921: *Vogul népköltési gyűjtemény I–IV. Saját gyűjtése s Reguly Antal hagyatéka alapján közzé teszi Munkácsi Bernát*, Budapest.
- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sípos Mária 2005: Másodlagos egyezések az obi-ugor kori etimológiákban, *Nyelvtudományi Közlemények* 102, 35–63.
- Viberg, Åke 1984: The verbs of perception: a typological study, *Linguistics* 21, 123–62.
- Viberg, Åke 2001: Verbs of perception, in *Language Typology and Language Universals. An international handbook. Vol. 2*, Berlin – New York, 1294–1309.
- Wierzbicka, Anna 1996: *Semantics. Primes and universals*, Oxford – New York, Oxford University Press

THE SYSTEM OF THE PERCEPTION VERBS IN NORTHERN MANSI

ILDIKÓ HORVÁTH

In this paper the author describes the system of the verbs of perception in Northern Mansi from a typological-semantic point of view. The data is taken from the dictionary and texts collected by Munkácsi. The aim of the research is to suggest the basic system of the perception verbs and to compare the results with the statements of the general typological literature on this topic. On the one hand, the result of the analysis shows that the Northern Mansi system mainly supports the results of the linguistic typology, but on the other hand my results also complement it at some points.